

Cuprins

<i>Lista ilustrațiilor</i>	9
<i>Hărți</i>	14
<i>Arbori genealogici</i>	21
<i>Introducere</i>	27
1. Copiii Revoluției din Octombrie (1917-1928)	35
2. Marea Cotitură (1928-1932)	89
3. În căutarea fericirii (1932-1936)	141
4. Marea frică (1937-1938)	200
5. Rămășițe ale Terorii (1938-1941)	264
6. „Să m-aștepți” (1941-1945)	310
7. Staliniști obișnuiți (1945-1953)	366
8. Întoarcerea (1953-1956)	425
9. Amintirea (1956-2006)	470
<i>Postfață și mulțumiri</i>	515
<i>Permisivii</i>	521
<i>Note</i>	523
<i>Surse</i>	563
<i>Index</i>	575

Orlando Figes

VORBIND ÎN ȘOAPTĂ

VIATA PRIVATĂ
ÎN RUSIA LUI STALIN

Traducere de Justina Bandol și Mihaela Negrilă

POLIROM
2019

Marea frică (1937-1938)

1

În noaptea de 7 iulie 1937, când soțul ei a fost arestat, Iulia Peatnițkaia n-a știut ce să creadă. Osip Peatnițki era un veteran al mișcării bolșevice, membru al partidului de la înființarea lui și fusese unul dintre tovarășii cei mai de încredere ai lui Lenin. În ianuarie 1932, într-un articol publicat în *Pravda* la cea de-a cincizecea aniversare a lui Peatnițki, Krupskaia, văduva lui Lenin, îl descria ca pe un „tipic revoluționar de profesie, care se dăruise în totalitate partidului și trăia numai pentru scopurile acestuia”. Iuliei îi era deci greu să înțeleagă cum Osip ar fi putut deveni „dușman al poporului”. Ea însăși era o bolșevică devotată, dar nu știa dacă să creadă în afirmațiile presei sovietice, care-l numea pe Peatnițki „trădător” și „spion”, sau în cuvintele celui pe care-l iubea de aproape douăzeci de ani. Osip era tatăl celor doi copii ai ei, dar, după arestare, Iulia nu mai știa dacă-l cunoaște cu adevărat sau nu. „Cine e Peatnițki?”, scria ea în jurnal. „Un revoluționar autentic sau un escroc? [...] Oricare variantă ar putea fi adevărată. Nu știu. Țsta este lucrul cel mai chinuitor.”¹

Îl cunoscuse pe Peatnițki în 1920, când ea avea douăzeci și unu de ani, iar el, treizeci și nouă. Iulia se născuse într-o familie ruso-poloneză din Vladimir. Mama ei era o aristocrată poloneză care nesocotise toate regulile religiei și clasei sale sociale, căsătorindu-se cu un preot rus ortodox fără voia părinților. Iulia, care avea șase ani când mama ei a murit, îi moștenise temperamentul romantic și rebel. Frumoasă și pasionată, fugise la șaisprezece ani din casa tatălui său ca să se înroleze ca asistentă medicală în armata rusă în timpul Primului Război Mondial și acolo se căsătorise cu un tânăr general, care în 1917 fusese dat dispărut în timpul unei acțiuni. În perioada Războiului Civil, s-a înscris în Partidul Bolșevic și a lucrat ca spion pentru Armata Roșie, infiltrându-se în statul-major al amiralului Kolceak, liderul Albilor de pe Frontul de Răsărit. În cele din urmă, a fost dată în vileag și, după ce abia a scăpat cu viață, a fugit la Moscova, unde a avut o cădere nervoasă. În vreme ce se refăcea în spital, l-a cunoscut pe Osip, care venise la un prieten. Iulia era o fire sensibilă și schimbătoare, emotivă și poetică. Avea un puternic simț al dreptății, derivat din educația ei religioasă strictă, care i-a influențat profund orientarea în politică. Era, pe de altă parte, o persoană caldă și săritoare, iubită de toți cei care o cunoșteau, după cum afirmă fiica unuia dintre camarazii lui Osip. „Noi,

copiii, eram întotdeauna liniștiți în prezența ei. Când ea era acolo, ne uitam grijile [...] Era întotdeauna plină de viață.”²

Osip, dimpotrivă, era sever și taciturn. Bărbat solid, deși nu prea înalt, cu trăsături plăcute ale chipului, era modelul revoluționarului de profesie. Modest până la abnegație, vorbea rareori despre viața lui privată (mulți dintre cei mai vechi tovarăși ai săi din partid habar n-aveau că e căsătorit și are copii). Osip fusese unul dintre cei mai importanți activiști ai mișcării marxiste ilegaliste de dinainte de 1917, când fusese responsabil cu circulația ilegală a literaturii revoluționare între Rusia și Europa. Și-a petrecut mult timp în străinătate, mai ales în Germania, unde a fost cunoscut sub pseudonimul Freitag („Vineri”) – „Peatnița” în rusă, de la care și-a derivat apoi numele Peatnițki (numele său adevărat evreiesc era Târșis). Pe vremea când s-a însurat cu Iulia, era secretar al Comitetului Central al organizației moscovite de partid. La scurt timp după aceea a fost transferat însă în Comintern, asociația internațională a partidelor comuniste, unde conducea foarte importanta Secție Organizatorică, devenind, practic, liderul întregii instituții. Sub mandatul lui, activitatea Cominternului, care încerca să răspândească revoluția în lume, s-a lărgit spectaculos. *Amintirile unui bolșevic* (1926), un soi de manual scris de el despre principiile etice și organizatorice ale partidului, au fost traduse în mai bine de douăzeci de limbi. Peatnițki era extenuat de munca sa. „Eram la Comintern de dimineața până noaptea”, își amintește el³. La mijlocul anilor 1920, când nu împlinise încă patruzeci și cinci de ani, părul i-a încărunțit și apoi i-a căzut de tot.

Munca lui Osip reprezenta o mare povară și în viața lui de familie. Apartamentul pe care-l ocupa în Casa de pe Chei era tot timpul plin de vizitatori străini. Osip a fost practic absent din copilăria celor doi fii ai săi, Igor (născut în 1921) și Vladimir (născut în 1925). Lipsa lui permanentă de acasă provoca multe certuri cu Iulia, care era, în plus, din ce în ce mai dezamăgită de îmburghezirea partidului și de dictatura lui Stalin din anii 1930. Igor își amintește de o ceartă dintre părinții săi – probabil în 1934 –, când mama lui a început să recite cu voce tare, furioasă, versurile răzvrătite ale poetului de secol al XIX-lea Dmitri Venevitinov :

Jeg, josnicie, viermi, duhoare,
Și, peste toate, cnutul de stăpân,
Iat-acea „sfântă patrie” pe care
Mulți nătarăi la noi o-ngân.

Îngrozit că vecinii i-ar fi putut auzi, Osip și-a rugat soția : „Vorbește mai încet !”⁴.

În 1935, poziția lui Peatnițki în Comintern îl făcuse deja cunoscut multor comuniști din toată lumea (Harry Pollitt, comunistul britanic, spunea că Peatnițki era Cominternul). Pe atunci, politica externă a lui Stalin viza contracararea ascensiunii Germaniei naziste prin întărirea relațiilor cu democrațiile occidentale (așa-numita politică a „securității colective”). Uniunea Sovietică se înscriesese chiar, în 1934, în Liga Națiunilor, pe care cu numai doi ani înainte o denunța ca pe o „conspirație imperialistă”. Cominternul s-a subordonat acestei politici externe. Sub conducerea noului său secretar general, comunistul bulgar Gheorghî Dimitrov, misiunea organizației era acum să construiască alianțe cu socialiștii europeni și să-i îndrume să formeze guverne de coaliție („fronturi populare”) cu partidele de centru pentru a se opune amenințării fasciste. Această strategie s-a bucurat de oarecare succes în Franța și Spania, unde, în 1936, au fost alese guverne susținute

de fronturi populare. Dar chiar în interiorul Cominternului strategia întâmpina critici, iar unul dintre oponenții ei era Peatnițki. Mulți comuniști, inclusiv foști membri ai opoziției de stânga conduse de Troțki în anii 1920, o considerau o trădare a cauzei revoluției mondiale, care, în opinia lor, putea fi promovată numai de „fronturile unite” ale comuniștilor și socialiștilor, excluzând partidele burgheze de centru. Ei au găsit înțelegere la unii foști membri ai opoziției mai moderate de dreapta, condusă de Rikov și Buharin, care se împotriveau tot mai stăruitor abuzului de putere al lui Stalin. Ambele grupări îl considerau pe Stalin un „contrarevoluționar”. În 1936, în Comintern domnea deja o nemulțumire crescândă, deși ascunsă, față de politica externă a liderului sovietic. Stângiștii legau apropierea lui Stalin de puterile occidentale de îmburghezirea elitei sovietice. Devotați idealului revoluției mondiale, ei se temeau că, sub conducerea lui Stalin, Uniunea Sovietică devenea nu o sursă de inspirație pentru proletarii din Occident, ci un gardian al ordinii și securității. Erau dezamăgiți mai ales de faptul că Stalin nu-i susținuse suficient în timpul Războiului Civil spaniol pe diverșii susținători de stânga ai republicii, atunci când, în toamna lui 1936, naționaliștii generalului Franco – cu sprijinul masiv al Italiei fasciste și al Germaniei naziste – avansaseră până la periferia Madridului. Chiar și unora dintre adepții loiali ai lui Stalin le venea greu să accepte ceea ce ei considerau a fi o trădare a devotamentului lor ideologic față de cauza internaționalismului proletar. Așa cum unul din vechii bolșevici îi explica, în 1935, lui William Bullitt, ambasadorul SUA la Moscova: „Trebuie să înțelegi că revoluția mondială este religia noastră și că nu există nici măcar unul dintre noi care, în ultimă instanță, să nu i se împotrivescă până și lui Stalin dacă ar simți că el abandonează cauza revoluției mondiale”⁵.

Osip și Iulia (așezată în dreapta, pe prima treaptă de jos) cu fiii lor Igor (așezat alături de Osip) și Vladimir Peatnițki (pe genunchii Iuliei) și cu copiii vecinilor la *dăcea* de lângă Moscova, sfârșitul anilor 1920

Stalin a devenit tot mai suspicios față de activitatea Cominternului, care, se temea el, îi scăpa de sub control. În august 1935, la Congresul al VII-lea al partidului, a pus

la care o reorganizare completă a conducerii acestei organizații. Peatnițki a fost eliminat dintre membrii executivi și făcut șef al unei noi secții a Comitetului Central care supraveghea funcționările din partid. În august 1936, prin procesul-spectacol al foștilor opoziționiști, Kamenev și Zinoviev, Stalin a dat un avertisment limpede criticilor săi că orice politică trebuia decisă la vârful puterii. Iar lucrul acesta nu era nicăieri mai pertinent ca în cazul Cominternului, unde opoziția a fost identificată de Stalin drept opera „spionilor străini”. „Toți voi, cei din Comintern, jucați după cum vă cântă dușmanul”, îi scria Stalin lui Dimitrov în februarie 1937. Câteva mii de oficiali cominterniști și comuniști străini au fost arestați în 1937-1938. Partidele comuniste german, polonez, iugoslav și cele din țările baltice au fost practic desființate. La sediul Cominternului din Hotelul Lux din Moscova, unde locuiau mulți dintre membrii eșalonului superior al organizației, panica era atât de mare, încât, după cum spunea un oficial, „mulți și-au ieșit pe jumătate din minți și sunt incapabili să lucreze din cauza fricii permanente”⁶.

Peatnițki a fost denunțat de Stalin drept troțkist și, ulterior, implicat într-o „organizație troțkistă și de dreapta a spionilor fasciști din Comintern”. Dar, potrivit versiunii relatate de fiii lui, adevărata cauză a arestării era o cuvântare curajoasă pe care ei cred că tatăl lor a ținut-o la Plenara Comitetului Central din iunie 1937⁷. Peatnițki pare să fi fost șocat de ce descoperise în munca sa la Comitetul Central. Era tulburat mai ales de uriașa putere personală a lui Stalin și de faptul că folosea fără jenă NKVD-ul ca să-și elimine adversarii. Se crede că, la plenara din iunie, Peatnițki a acuzat NKVD-ul că inventa dovezi împotriva „dușmanilor poporului” și a cerut înființarea unei comisii speciale de partid care să-i supravegheze activitatea. A fost o cuvântare sinucigașă, așa cum Peatnițki însuși a înțeles prea bine. Când a încheiat-o, în sală s-a așternut tăcerea. Tensiunea era evidentă. S-a cerut o pauză. Instruiți de Stalin, mai mulți lideri de partid, printre care Kaganovici, Molotov și Vorosilov, au încercat să-l convingă pe Peatnițki să-și retragă cuvintele și să-și salveze astfel viața. Molotov l-a implorat să se gândească la ce-i aștepta pe soția și copiii lui. Dar Peatnițki n-a vrut să dea înapoi; pretindea că știe care-i va fi soarta, dar „conștiința de comunist” nu-i permitea să se dezică de afirmațiile sale. Potrivit lui Kaganovici, Peatnițki i-ar fi declarat că protestul lui fusese un act conștient și premeditat. „A spus că, pentru unitatea și puritatea morală a partidului, e gata să-și

* Nu există nicio înregistrare a cuvântării lui Peatnițki și nici o stenogramă a plenarei din iunie, deși sunt dovezi care sugerează că orice intervenție a lui Peatnițki a fost ștearsă din stenogramă (o practică obișnuită în arhivele Comitetului Central), căci ar fi putut să încurajeze alți disidenți. Înainte de a încheia lucrările ultimei ședințe a plenarei, pe 29 iunie 1937, Stalin a anunțat: „Cât despre Peatnițki, ancheta este în derulare. Ar trebui să se încheie în următoarele câteva zile”. În josul paginii există o însemnare de mână a unuia dintre secretarii lui Stalin: „Această comunicare a fost tăiată de tovarășul Stalin pentru că nu trebuie să intre în stenogramă” (RGASPI, fond 17, vol. 2, dosar 622, f. 220). E posibil să mai existe înregistrări ale presupusului incident în arhivele încă inaccesibile (precum Arhiva Prezidențială din Kremlin). Până când mărturiile vor deveni publice, singura dovadă a împotrivirii lui Peatnițki la arestarea în masă a bolșevicilor din „vechea gardă” provine de la fiul său Vladimir, care pretinde că a reconstituit evenimentele de la plenara din iunie pe baza dosarului personal al tatălui său din arhiva FSB, a unor mărturii fragmentare din alte arhive și a presupuselor amintiri ale lui Kaganovici, așa cum i-au fost relatate de către Samuil Gubernman, șeful secretariatului lui Kaganovici (*Zagovor*, pp. 59-70; interviuri cu Vladimir Peatnițki, Sankt-Petersburg, septembrie 2005). Vezi și, în sprijinul acestei versiuni a evenimentelor, B. Starkov, „Ariergardnie boi staroi partiinoi gvardii”, în *Oni ne molceali*, Moscova, 1991, pp. 215-225.

dea viața și, dacă e nevoie, să calce pe cadavrele copiilor și ai soției sale.” Când aceste afirmații i-au fost aduse la cunoștință lui Stalin, conducerea a decis să încheie ședința plenarei în ziua respectivă. A doua zi de dimineață, plenara a fost deschisă de cuvântarea lui Nikolai Ejov, șeful NKVD, care l-a denunțat pe Peatnițki drept spion țarist trimis de puterile capitaliste să se infiltreze în Comintern. Ejov a cerut un vot de blam împotriva lui Peatnițki, care a fost adoptat cu numai trei abțineri – una a Nadejdei Krupskaia, care a refuzat să creadă acuzațiile lansate de NKVD („Este omul cel mai cinstit. Lenin l-a iubit și l-a respectat enorm”) în tot timpul până când Peatnițki a fost arestat⁷. Acesta s-a întors de la plenară „istovit și deprimat”, nota Iulia în jurnalul ei. Când l-a întrebat ce se întâmplase, Peatnițki „a vorbit despre toți copiii, despre toți nevinovații care erau siliți să trăiască sub un stres psihologic continuu”⁸.

Osip Peatnițki la Congresul al VII-lea al Cominternului, Moscova, 1935

În următoarele două săptămâni, Peatnițki a rămas acasă, încuiat în biroul său. Mânca foarte puțin și-și petrecea tot timpul la telefon, încercând să ia legătura cu Ejov. Iulia n-a mai putut suporta tensiunea și s-a dus pentru câteva zile la *dacea* lor – o decizie pe care mai târziu a regretat-o. „Ar fi trebuit să rămân lângă el”, scria în jurnal în martie 1938. „N-am înțeles prin ce trecea. N-am fost nici suficient de deșteaptă, nici suficient de puternică. A fi soția unui astfel de om înseamnă să-l slujești, să fii întotdeauna la post.”⁹ În timpul celor două săptămâni, Osip s-a pregătit de arest. Și-a transferat carnetul de economii și obiectele de valoare pe numele Iuliei și și-a distrus caietele și scrisorile private. Revoluționar experimentat, arestat de multe ori înainte, știa cum trebuie să se pregătească. Pe 5 iulie a fost exclus din partid. Se simțea atât de deznădăjduit, scria Iulia la întoarcerea ei de la *dacea*, încât avea gânduri de sinucidere. Nu-și putea imagina să trăiască fără partid. Dar a doua zi, când și-au vizitat niște prieteni vechi, Osip le-a spus că se răzgândise și că se va supune pedepsei de dragul unității partidului: „Dacă trebuie făcut un sacrificiu pentru partid, atunci, oricât de împovăraător ar fi, am să-l suport bucuros”. Și-a avertizat băieții că avea să fie arestat. Le-a explicat că se certase cu tovarășii săi din conducerea de partid și că ei l-au denunțat; și-a negat vina și le-a spus că avea să lupte cât va putea ca să-și dovedească inocența,

dar că, dacă va fi arestat, ei să nu se aștepte să-l mai vadă vreodată. „M-a avertizat să nu lupt împotriva lui Stalin. Acesta a fost lucrul cel mai important pe care mi l-a spus”, își amintea Igor¹⁰.

Angajații NKVD au venit după Osip pe 7 iulie, la scurt timp după ora 23. Ejov însuși l-a arestat. Dând buzna în apartament, agenții NKVD i-au aruncat Iuliei un halat și i-au cerut să și-l pună pe ea. Ea a început să strige la ei și să-i sudeie, moment în care Ejov i-a răspuns că „cetățenii sovietici nu vorbesc astfel cu reprezentanții autorităților”. Osip și-a cerut scuze pentru comportamentul soției. A plecat cu agenții NKVD, luându-și doar o valiză cu un halat și periuța de dinți. Iulia a leșinat. Când și-a venit în fire, nu i-a mai văzut. „Aveam un singur gând”, nota ea în jurnal, „gândul copleșitor că n-aveam să-l mai văd niciodată – și o senzație de cumplită neputință”. A doua zi, în timp ce Iulia era la slujbă, cei de la NKVD au intrat în apartament. Au căutat prin hârtiile lui Osip și au luat obiectele de valoare ale familiei: bani și carnet de economii, un aparat de radio, o bicicletă, haine, cearșafuri, așternuturi, chiar și lucruri mărunte precum ceșcuțe de cafea. Au sigilat apoi cu ceară ușa de la biroul lui. Nimeni n-a îndrăznit să rupă sigiliul, deși, dacă ar fi făcut-o, ar fi găsit biblioteca, pe care Iulia și copiii ei ar fi putut-o vinde ca să se descurce în următoarele câteva luni, când, ca toate familiile de „dușmani ai poporului”, au fost aruncați pe neașteptate într-o sărăcie lucie¹¹.

Soarta lui Osip fusese probabil hotărâtă cu mult înaintea protestului său de la plenara din iunie. În timpul Marii Terori din 1937-1938 – când cel puțin 1,3 milioane de persoane au fost arestate pentru crime împotriva statului –, Cominternul a fost una dintre principalele ținte ale lui Stalin. Motivele acestui fapt merită examinate, pentru că ele oferă o cheie de înțelegere a originilor Terorii.

Excesivă chiar și după standardele regimului stalinist, Marea Teroare nu a fost doar unul dintre valurile obișnuite de arestări în masă care s-au abătut periodic asupra țării în timpul conducerii lui Stalin, ci o politică premeditată de asasinare în masă. Pentru că nu mai era mulțumit să-și închidă „dușmanii” politici reali sau închipuiți, Stalin a ordonat acum „organelor” să scoată oameni din închisori și lagăre de muncă și să-i ucidă. În acești doi ani, 1937 și 1938, după statistici incomplete, un număr uluitor de 681.692 de indivizi – dar, probabil, mult mai mulți – au fost împușcați pentru „crime împotriva statului” (reprezentând 91% din condamnările la moarte pentru infracțiuni politice dintre 1921 și 1940, dacă e să credem cifrele NKVD). Populația lagărelor și a coloniilor din Gulag a crescut în acești doi ani de la 1.196.369 la 1.881.570 de oameni (număr care exclude cel puțin 140.000 de prizonieri morți în lagăre și un număr necunoscut de victime care și-au găsit sfârșitul în timp ce erau duse acolo). Și în alte perioade din istoria sovietică au avut loc arestări în masă ale „dușmanilor poporului”, dar niciodată nu au fost omorâți atât de mulți dintre cei condamnați. Mai bine de jumătate dintre cei arestați în timpul Marii Terori au fost ulterior împușcați, comparativ cu mai puțin de 10% în 1930, al doilea cel mai tragic moment al execuțiilor din perioada stalinistă, când au fost duse la îndeplinire 20.201 condamnări la moarte. În timpul „operațiunii culacii” din 1929-1932, numărul celor arestați a fost de asemenea foarte ridicat (586.904), dar, dintre aceștia, numai 6% (35.689) au fost împușcați ulterior¹².

Originile Marii Terori staliniste nu sunt ușor de explicat. În plus, nu e nici pe departe clar de la prima vedere de ce ea s-a concentrat în acești doi ani. Pentru a înțelege măcar în parte cele petrecute atunci, trebuie să privim fenomenul nu ca pe o întâmplare sau ca pe un șir de evenimente scăpat de sub control, ca pe un produs al haosului creat de